
Філософія освіти

УДК 1:37.015.2

*Левіт Д. А.**Здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова***«КУЛЬТУРНА ОПОЗИЦІЯ» РАДЯНСЬКИХ
УНІВЕРСИТЕТІВ**

Аналізується колишня радянська система ідеологічного контролю за діяльністю університетів та їх культурологічної функції.

Ключові поняття: *людина, культура, освіта, університет, опозиція, ідеологія.*

Історичні та архівні свідоцтва доводять, що переслідувалися радянськими спецслужбами не просто молоді люди, які мали радикальні антирадянські переконання і настрої, а навіть будь-які ініціативні об'єднання, спрямовані на творче переосмислення соціалістичної ідеології виключно в рамках єдино правильного на той час марксистсько-ленінського вчення. «Потужним осередком опозиційності завжди був Київський університет. Перші повоєнні підпільні групи ще підтримували зв'язок із провідниками ОУН, але зброї не мали і терористичних актів не планували, хоча беріївці традиційно приписували їм підготовку замахів на перших осіб КПРС і держави, що дозволяло призначати ідеологічним супротивникам максимальні терміни ув'язнення в концтаборах і в'язницях для кримінальних злочинців. Окремі студентські організації були не тільки опонентами тогочасного режиму, а й пропонували конкретні кроки щодо демократичних змін у суспільстві. З такими пропозиціями виступив студент 4-го курсу факультету журналістики Київського університету молдаванин Борис Мар'ян (1936 р. н.). Натхненний ухвалами XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.) щодо засудження культу особи Сталіна та політичних репресій, перспективами будівництва «світлого майбутнього», дорученням Центральному комітету підготувати нову програму КПРС, він вирішив допомогти партії в її розробці й написав свою «Програму-мінімум» з 28 пунктів. Вона перед-

бачала демілітаризацію країни, ліквідацію кастовості й привілеїв членів КПРС, оголошення бюрократизму кримінальним злочином, утвердження плюралізму думок і поглядів, ліквідацію політичної цензури, розширення суверенітету республік, вільний обмін інформацією з іноземними державами, скасування обмежень щодо в'їзду в країну та виїзду з неї громадянам СРСР та інших країн тощо. Мар'ян ознайомив із цією програмою друзів — однокурсників Івана Пашкова, Вадима Пепу, Володимира Дамаскіна, Галину Хоменко, Артура Гончара, Леоніда Міщенко. Звернувся за підтримкою також у партком КДУ. 28 грудня 1956 р. КДБ порушив щодо Мар'яна кримінальну справу. 4 січня 1957 р. його відраховали з університету. 12 січня під час обшуку в його кімнаті гуртожитку вилучили щоденник, 11 рукописів, зокрема роман, повісті, новели, вірші, наукову працю. На допитах затриманий твердив, що програму уклад самостійно. 25 квітня 1957 р. Київський обласний суд ув'язнив Б. Мар'яна на 5 років концтаборів. Після звільнення 1962 р. замешкав у родинному селі в Молдові. Реабілітований 19 квітня 1990 р. В. Дамаскіна, І. Пашкова і В. Пепу з університету відраховали. Двох останніх відправили до війська в Казахстан, Л. Міщенко — на комсомольську будову. Не витримавши психологічних перевантажень, А. Гончар повісився. Так закінчилася спроба студентів допомогти КПРС у демократизації після сталінського СРСР» [1, с. 554–555]. Такий приклад ілюструє, насамперед, небажання влади мати будь-яку, навіть таку, що розгортається в руслі офіційних вчень, альтернативну форму мислення, що, звичайно, призводило до небажаного зниження інтелектуального тону культурного простору радянських університетів. Переслідувалися будь-які спроби інтелектуальної молоді до самостійного культуротворчого та громадянського самовизначення, адже все мало вписуватися в стандартизовані межі офіційної ідеологічної матриці.

В такій ситуації, культуротворча діяльність всіх суб'єктів університетського культурного простору зводилася нанівець, адже відкидалася будь-яка можливість ціннісно-сислової творчості як такої. Переслідувалася не просто антирадянська позиція, але й будь-яке відхилення від жорстко сформульованої офіційної ідеологічної позиції. В цьому аспекті характерним є приклад студентів, які у м. Горькому у кінці 60-х років організували гурток молодих марксистів і влаштували «колективні обговорення написаної ними праці «Соціалізм і держава». Вона базувалася на доступних радянських джерелах, була витримана

в марксистському дусі, але висновки розходилися з офіційними. Всі учасники обговорення були комсомольцями, і їх «справа» вирішувалася на комсомольському зібранні. Засудження зовсім не було одноголосним. Багато хто співчував «еритикам». Коли їх все ж таки виключили, студентка Клара Гельдман із солідарності заявила про вихід з комсомолу. Вона була виключена з університету перед самим захистом диплому. Автори крамольного тексту теж були вигнані з університету і одразу призвані в армію. Один з них вже після того, як відслужив в армії, був засуджений на 1,5 роки табору все за ту ж марксистську роботу» [2, с. 241]. Таким чином, можна стверджувати, що в університетському середовищі відбувалася деінтелектуалізація на принципі омасовлення та заборони будь-якої творчості, навіть в рамках марксистсько-ленінської ідеології, що тягнуло за собою фактичну стагнацію соціотворчої та культуротворчої активності молоді, загальна маса якої була або орієнтована на офіційні міфологеми та ідеологічні стереотипи, або боялася висловлювати власну позицію через небезпеку переслідування партійними органами та спецслужбами.

Все ж таки, не зважаючи на тиск тоталітарно-репресивної машини, саме культурний простір університетів ставав плідним підґрунтям дисидентських поглядів і гуртків, які організовувалися, починаючи з кінця 50-х років минулого століття, з різними цілями: відродження української мови і культури, літературні і мистецькі пошуки, висловлення громадянської позиції. «Українська інтелігенція доби «відлиги» — це ядро дисидентського руху та руху шістдесятників, учасники якого взяли на себе відповідальну і ризиковану на той час місію відродження національної культури та гуманізації і демократизації державно-політичної системи» [3, с. 110]. З одного боку, таким культурно-активницьким проявам інтелігенції сприяла «хрущовська відлига», але з іншого — ідеологічно-репресивний тиск з боку партійного керівництва і КДБ не припинився, що коштувало дисидентам, студентам і викладачам переслідувань, втрати місць в університетах, а часто і кримінального покарання.

Кінець 50-х — початок 60-х років ХХ століття відзначився в культурному полі України значним сплеском цікавості до національних культурних форм, до висловлення особливих громадянських позицій та мистецьких акцій, що зрештою отримало найменування дисидентських явищ, адже вони дуже швидко були засуджені офіційною владою. «Піднесення культурницької діяльності української інтелігенції спостері-

гається вже у другій половині 1950-х рр. Ця діяльність супроводжувалась народженням цілого ряду об'єднань, гуртків, літературно-мистецьких формувань в різних регіонах республіки. Ініціатором їх створення ставала здебільшого літературно-мистецька молодь, чия свідомість була найбільш сприятливою до нових демократичних процесів, покликаних до життя курсом десталінізації радянського суспільства» [4, с. 87]. Найчастіше така активна і творча молодь була студентами університетів, а отже і їх місця зібрання, гуртки і спілки були безпосередньо пов'язані з функціонуванням культурного простору того чи іншого університету або навіть декількох одразу.

Літературно-мистецьке і національно-громадське дисидентство стало одним з найвизначніших проявів української культури у минулому столітті. Воно відіграло надзвичайно важливу роль у відродженні національної свідомості українців в наступних десятиліттях. Основна «діяльність учасників дисидентського руху — І. Дзюби, П. Григоренка, Л. Костенко, Є. Сверстюка, Ю. Бадзьо, Л. Лук'яненка, І. Світличного, В. Чорновола, В. Стуса, Н. Строкатої і ряду інших була спрямована на пробудження української національної інтелектуальної еліти для виконання природної своєї функції — формування національної свідомості» [5, с. 22]. Важливу роль в розвитку національно-ідейного дисидентського руху відіграли саме студенти київських університетів, які склали молодіжне ядро всіх дисидентських гуртків та об'єднань, привносили в них культуротворчий духовно-енергетичний імпульс.

Наведемо декілька прикладів активної участі студентських спільнот українських університетів в культурно-мистецькому та громадянсько-ідейному дисидентському русі. Значну роль в єднанні шістдесятників відіграв клуб творчої молоді «Сучасник» (КТМ). Його витоки сягають осені 1959 р., коли студенти київських театральних інститутів та консерваторії зорганізувалися у своєрідні фольклорно-співочі групи. Наприкінці року вони ходили містом з новорічними імпрезами та колядками. Заходили також у гості до «старших» діячів української культури та мистецтва. Ця нерегламентована ініціатива викликала невдоволення міському партії. На організаторів посипалися нагінки. Ті, в свою чергу, спробували захищатися через московські «Известия». Міськом змушений був відступити [6, с. 19]. Намагаючись «легалізувати» такі ініціативи, серед учасників колядувань виникає ідея організуватися у молодіжний клуб. Як іронізував метр української сцени М. Крушельницький, «це вже справа групова, за групову більше дають». Однак, порадив своєму

учневі Л. Танюку створити молодіжний театральний клуб. При цьому до нього мали увійти студенти інших київських вузів. Ця розмова відбулася 12 березня 1960 р. Ймовірно, що на ній був присутній В. Чорновіл, якого захопила ця ідея, і він також почав шукати людей [7, с. 394]. Така передісторія майбутнього КТМу. Щодо мотивів його створення думки дослідників та учасників схожі. Це був негласний компроміс між комсомолом і молоддю. Влада, знаючи про настрої у молодіжному середовищі, хотіла скеровувати їх в сприятливе для себе русло. Молодь, у свою чергу, була зацікавлена в отриманні приміщення для зустрічей і дозволу на проведення мистецьких заходів. І. Дзюба писав: після XX з'їзду «молодь шукала публічних форм виявлення своїх інтересів, стихійно виникали групи позапрофесійного — широкого культурницького характеру, з помітною схильністю до ідейних пошуків. Звичайно ж «компетентні органи» уважно стежили за цими настроями. Оскільки це був період, коли партія, відповідно до обіцянок демократизувати громадське життя, сподівалася зберегти керованість суспільства, не вдаючись до очевидних репресій, то комсомолу було доручено перехопити ініціативу й очолити рух, скеровуючи його в потрібному напрямку» [8, с. 507]. Таким чином, деякий період українська інтелігенція і студентська молодь мали змогу реалізовувати власне прагнення до розвитку національного культурного простору, сподіватися на відродження національної літератури і мистецтва, підняття національного духу рідного народу. Однак період відносної свободи доволі швидко закінчився, якщо такий був взагалі.

Одним з найефективніших засобів підпільного функціонування дисидентського руху, в тому числі в університетських культурних осередках, був самвидав, завдяки якому розповсюджувалися ідеї і літературні твори, що переслідувалися офіційною цензурою та заборонялися не лише до видання, але й до прочитання. «Основним засобом боротьби шістдесятників з тоталітарним режимом був самвидав. У 1965–1972 роках український самвидав складався з художніх творів, документів та публіцистики. З січня 1970 р. в самвидаві почало виходити перше в Україні періодичне видання — «Український вісник» (УВ), на зразок московської «Хроніки текущих событий» (ХТС). Але на відміну від ХТС, УВ містив не тільки інформацію про репресії та становище політ'язнів, а й подавав твори, поширені в самвидаві, — дослідження з історії, свідчення щодо геноциду українців, літературознавчі роботи, вірші, прозу. Видання відзначалося високим професійним рівнем. УВ був створений за ініціативою В'ячеслава Чорновола, який і став головним редактором

цього часопису» [9, с. 314]. Самвидав, будучи ефективним механізмом розповсюдження дисидентських ідей, жорстко переслідувався, відбувалися гоніння на прогресивну інтелігенцію, студентів-поетів, піснярів тощо. Особливо небезпечною для офіційної влади самвидавницькою тематикою була історична та громадсько-політична, яка жорстко переслідувалася.

Середина 60-х років відзначилася і посиленням гонінь за ознакою участі у русі і заходах, присвячених популяризації української мови і культури. На початку 1963 р. Київський університет імені Т. Шевченка та Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР провели спільну конференцію з питань культури української мови. Учасники конференції рішуче засудили теорію двомовності, вимагали утвердження української мови в усіх сферах державного й громадського життя, зокрема в навчальних і дошкільних закладах. Конференція, у якій узяло участь понад тисячу осіб, перетворилася на відкриту демонстрацію протесту проти русифікаторської політики тогочасного політичного керівництва. Найпоширенішою формою протесту проти русифікації України стають листи керівникам УРСР і СРСР, які підписували представники української інтелігенції, зокрема І. Світличний, М. Коцюбинська, З. Франко, Є. Сверстюк, Б. Антоненко-Давидович, В. Стус, А. Горська та ін. У вересні 1965 р. під час показу фільму кінорежисера С. Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» виступили І. Дзюба, Ю. Бадзьо, В. Стус, В. Черноів, які повідомили, що в Україні почалися таємні арешти. У 1970 р. заарештовано В. Мороза, а в 1972 р. — Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Черновола, І. Дзюбу, В. Стуса, І. Калинця. Зазнають гонінь письменники О. Гончар, І. Білик, Б. Харчук, О. Бердник, Л. Костенко та ін. Як бачимо, певний поворот у культурній політиці влади, який щойно розпочався в 1962–1963 рр., відновивши традиції ждановщини. Власне, початок 70-х років відзначився особливо брутальним наступом на культуру та освіту [10, с. 109]. Таким чином, відлига змінюється новим періодом жорсткого переслідування вільнодумства, яке вийшло на новий рівень. Інтелігенція відчула смак творчості, свободи, національної духовності, що особливо відзначилося на ціннісно-змістовному наповненні культурного простору університетів. Натомість влада підсилює репресивний апарат, який спрямовується на гоніння прогресивної інтелігенції, на знищення дисидентських настроїв серед студентської молоді.

І все ж таки, не дивлячись на посилення діяльності репресивної машини, дисидентський рух залишає по собі духовно-натхненний слід, який з покоління в покоління передавався культуротворчою молоддю, в тому числі в рамках університетських культурних осередків. «Усе той же молодий запал, ентузіазм відкриття забутої культури, прагнення донести її до усіх прошарків суспільства. Об'єднання 1960-х рр. виявилися хоч не тривалою, але хорошою платформою для того, аби молоді митці відкрили для себе Україну, а себе — Україні. Ці об'єднання поряд із неформальним спілкуванням стали справжньою колискою тих, хто назвав себе шістдесятниками. Вони сприяли власній ідентифікації не як контркультури в межах офіційної радянської культури, а як покоління, свідоме свого покликання змінити весь офіціоз. У межах об'єднань відбувалося гуртування людей навколо спільних культурних цінностей при збереженні різних форм їх вираження» [11, с. 235]. Таким чином, навіть в умовах функціонування тоталітарної держави університетський культурний простір був осередком народження вільнодумства, нехай навіть в дуже прихованій і обмеженій формі, адже в тоталітарному суспільстві надзвичайно проблемною є реалізація свободи і творчості, на філософському аналізі чого ми далі й зупинимося.

Реалізація свободи культурної творчості передбачає вільне середовище обміну смислами і цінностями, які народжуються у духовній міжособистісній комунікації, що було неможливо за умов агресивної моноідеологічної системи в Радянському Союзі. При цьому офіційна ідеологія всіляко наголошувала на свободі, духовній і творчій силі справжньої радянської людини, будівника комунізму. Всіляко підкреслювалися зростаючі можливості «виховання нової людини, яка гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту та фізичну досконалість. Умови для всебічного розвитку особистості створені завдяки історичним соціальним завоюванням — звільненню від експлуатації, безробіття та злиднів, від дискримінації за ознаками статі, походження, національності і раси. Кожному члену суспільства надані рівні можливості для творчої праці та освіти. Зникають відносини залежності та нерівності між людьми в суспільному та сімейному житті. Особиста гідність кожного громадянина охороняється суспільством. Кожному гарантується рівний і вільний вибір роду занять та спеціальності з урахуванням інтересів суспільства. По мірі скорочення часу на матеріальне виробництво розширюються можливості для розвитку здібностей, обдарованості, талантів в галузі виробництва, науки, техніки, літератури і

мистецтва. Дозвілля людей буде все більше присвячуватися суспільній діяльності, культурному спілкуванню, розумовому та фізичному розвитку, науково-технічній та художній творчості. Фізкультура і спорт міцно увійдуть в повсякденний побут людей» [12, с. 122]. Таким чином, декларативно партія і керівництво держави постійно проголошували про розвиток сфери суспільної і особистісної культуротворчості, тоді як дійсні обмеження реалізації свободи і творчості в радянському суспільстві, в тому числі в культурному просторі університетів, були надзвичайно жорстокими.

В офіційній риторичі постійно наголошувалося на тому, що комуністичне суспільство вибудовує новий тип культури, де буде досягнуто максимальної свободи культуротворчої самореалізації радянської людини, а її досягнення сприятимуть розвиткові і гармонізації як соціалістичного суспільства так і всієї світової культури. «Культура комунізму, вбираючи в себе і розвиваючи все найкраще, що створено світовою культурою, є новим, вищим ступенем в культурному розвитку людства. Вона втілить в собі все різноманіття та багатство духовного життя суспільства, високу ідейність та гуманізм нового світу. Це буде культура безкласового суспільства, загальнонародна, загальнолюдська. В умовах переходу до комунізму творча діяльність в усіх галузях культури стає особливо плідною та доступною для всіх верств суспільства. Радянська література, музика, живопис, кінематографія, театр, телебачення, всі види мистецтва досягнуть нових висот в розвитку ідейного змісту та художньої майстерності. Отримають широке розповсюдження народні театри, масова самодіяльність, технічне винахідництво та інші форми народної творчості. Піднесення художньо-творчої діяльності має сприяти висуванню нових талановитих письменників, художників, музикантів, артистів. Розвиток та збагачення художньої скарбниці суспільства досягається на основі поєднання масової художньої самодіяльності та професійного мистецтва» [12, с. 134]. Такі декларації офіційної влади щодо можливостей свобідної реалізації культуротворчої активності радянських громадян стосувалися виключно тих форм такої активності, які дозволялися партійним керівництвом, що означало відсутність будь-якої творчої ініціативи знизу, а лише виконання поставлених партією завдань. В такій ситуації надзвичайно складно було говорити про будь-які можливості реалізації культурної свободи і творчості особистості.

Проблемність реалізації свободи і творчості особистості в тоталітарному суспільстві полягає, насамперед, в тому, що декларації офіційної влади завжди стверджують високий рівень особистісних свобод і прав самореалізації, а реальна практика державного і партійного управління спрямована на всіляке придушення вільнодумства, свободи творчості та особистісної гідності. «У реальному радянському бутті «звучати гордо» людині дозволяла лояльність до діючого режиму, опосередкована численними умовностями, з огляду на які визначалася лінія необхідної чи припустимої поведінки. Відповідно, і освіта розвивалась у точно визначених напрямі та межах. Ось чому серед тогочасного навчально-виховного і філософського доробку даремно було б шукати праці, присвячені людині як такій — вона активно препарувалась, як «народжена Жовтнем», як «людина соціалістичного типу» тощо, у кращому випадку ненадовго поверталася до свого справжнього смислу в глибоких історико-філософських дослідженнях. Тому кожного разу, коли виникав інтерес до сутнісних людських характеристик, наукова думка потрапляла в глухий кут» [13, с. 135]. Дійсно, розробка проблематики свободи особистісної творчості в культурному середовищі радянського університету зупинялася на рівні офіційно-партійних формулювань про найсприятливіші радянські умови для всебічного розвитку соціалістичної особистості. Коли ж ці умови реалізовувалися шляхом репресій і переслідувань, риторика влади змінювалася на гостроту боротьби із внутрішніми і зовнішніми ворогами, а також недотриманням генеральної лінії партії.

Окрім того, розуміння особистості в Радянському Союзі виходило з набору соціально важливих рис і якостей людини при повному нехтуванні внутрішньо-духовної, феноменологічно-екзистенціальної природи особистості. «В наборі рис людини комуністичного типу акцентувалися науково-матеріалістичний світогляд, войовничий атеїзм, свідомо дисципліна, більшовицька пильність, більшовицька воля тощо. Людина фактично зводилася до сукупності соціальних функцій носія якостей, що забезпечують укріплення устоїв тоталітарного суспільства» [14, с. 201]. Соціоцентричність у розумінні особистісних якостей людини, тоталітарне нав'язування єдиної вірної ціннісної системи соціалістичної функціональності сприяли тому, що навіть в інтелігентських університетських колах поступово складалася скептична позиція щодо розуміння людини в персоналістично-творчому, екзистенціально-вольовому руслі.

Творчість та реалізація особистісної свободи відсувалися на другий план навіть у питаннях морального самовизначення особистості, у яких перед правила знову ж таки офіційна мораль, кодекс будівника комунізму. Людина навіть в культурному середовищі вищого навчального закладу позбавлялася духовної автономії у питаннях морального вибору життєвої позиції чи поведінкової стратегії. Так, в Радянському Союзі, «приділяючи велику увагу формуванню ідейно-політичних якостей особистості, довгий час недооцінювали значення і роль моралі у цьому процесі. Неможна заперечувати той факт, що про комуністичну мораль говорилось і писалось дуже багато, а на практиці у виховній роботі переважав абстрактний, поверховий підхід до проблем моралі. Результатом такого виховання стала бездуховність, аморальність, деформація таких людських якостей, як віра, любов, дружба, відданість, співчуття, безкорисливість, відповідальність. Широкого поширення серед молоді набув соціальний негативізм, громадянська пасивність, індиферентність, інфантилізм, аполітичність» [15, с. 124]. Такі властивості культурного та морально-громадського простору радянського університету черговий раз підкреслюють проблемність реалізації свободи і творчості радянською студентською молоддю. Таким чином, філософія організації культурного поля університету в умовах тоталітарної держави не передбачала сприятливих умов для реалізації свободи і творчості студентської молоді, що за нормальних умов є її основною ознакою, адже студентська молодь є в демократичному суспільстві найактивнішим суб'єктом культуротворчості.

Список використаних джерел:

1. Зайцев Ю. Д. Український національно-визвольний фронт Зоряна Попадюка (1968–1973) — репрезентант молодіжного антикомуністичного руху/Ю. Д. Зайцев//Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. — Львів, 2011 (Вісник Львівської комерційної академії. Серія — гуманітарні науки. Випуск 10). — С. 549–568.
2. Пенская Е. Н. 1960-е годы. Молодежная политика и студенческие протесты в России/Е. Н. Пенская//Вопросы образования. — 2009. — № 1. — С. 238–264.
3. Кукуруза Ж. Б. Українська інтелігенція в умовах «відлиги»: аналіз сучасної вітчизняної історіографії/Ж. Б. Кукуруза//Наукові

- праці: Науково-методичний журнал.— Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010.— Том 129. Випуск 116. Історія.— С. 110–114.
4. Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр.)/Ю.З. Данилюк, О.Г. Бажан.— К.: Рідний край, 2000.— 616 с.
  5. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Спеціальність: 23.00.05 — етнополітологія та етнодержавознавство/Микола Обушний.— К., 1999.— 35 с.
  6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х — 80-х років/Касьянов Г.— К.: Либідь, 1995.— 224 с.
  7. Танюк Л.С. Твори. В 60-и томах/Танюк Л.С.— Том 4. Щоденники 1959–1960 рр.— К.: Альтпрес, 2004.— 832 с.
  8. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій/І. Дзюба.— Криниця, 2008.— 928 с.
  9. Захаров Б.Є. Напрями і течії дисидентського руху в Україні (1956–1987)/Б.Є. Захаров//Дриновський збірник.— Харків — Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011.— Том 4.— С. 310–322.
  10. Ярмоленко М.І. Мовні деформації в УРСР як елемент конструювання радянського способу життя (40–80 рр. ХХ ст.)/М.І. Ярмоленко//Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки.— 2012.— Випуск 7.— С. 107–113.
  11. Секо Я. Культурницькі об'єднання 1960-х рр. у контексті руху шістдесятників/Ярослав Секо//Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.— Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011.— Випуск 1.— С. 230–236.
  12. Программа коммунистической партии Советского Союза. Принята XXII съездом КПСС.— М.: Политиздат, 1974.— 144 с.
  13. Гриценко В. Етика — естетика — культурологія: триєдність освітньої моделі/Валентина Гриценко//Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.— 2011.— Випуск 14.— С. 134–140.
  14. Степашко Л.А. Философия и история образования: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений/Лилия

Степашко. — М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. — 272 с.

15. Овчарова О. Особливості впливу історичних подій на моральне виховання радянської молоді у II половині XX століття/О. Овчарова//Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць. — Слов'янськ: СДПУ, 2012. — Випуск LIX, частина II. — С. 120–125.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2013 р.

Левит Д. А. «Культурная оппозиция» советских университетов

Анализируется бывшая советская система идеологического контроля за деятельностью университетов и их культурологической функцией. Ключевые понятия: *человек, культура, образование, университет, оппозиция, идеология.*

Levit D. A. «Cultural opposition» of the Soviet universities

Former Soviet system of ideological control over universities and its cultural functions was analyzed.

Keywords: *human, culture, education, university, opposition, ideology.*